

«Materialistisk spiritualitet»

Om behovet for en virkelighetsnær og kritisk åndelighet¹

AV **OLA TJØRHOM**

ola.tjorhom@gmail.no

«Materialistisk spiritualitet» – i manges ører lyder det sikkert paradoksalt inntil det ubegripelige. Materialisme og spiritualitet framstår jo i de aller fleste tilfeller som totale motsetninger. Nå medgir jeg gjerne at begrepet et stykke på vei er valgt for å provosere. Her dreier det seg imidlertid ikke om tomme ordspill, men om teologiske realiteter som etter min oppfatning må fastholdes.

I det følgende vil jeg forsøke å utdype dette nærmere. Jeg vil først gå inn på rammebetingelsene for alle typer spiritualitet i dagens situasjon – nemlig vårt voksende og stadig mer bugnende religiøse marked (I). Dernest vil jeg forsøke å definere og presisere hva jeg mener med «materialistisk spiritualitet» (II), for så til slutt å si noe om hensikten med en slik form for åndelighet (III).

Teologisk sett er det et viktig anliggende for meg i denne forbindelse å forsøke å kombinere impulser fra et sakramentalt syn på det kristne livet slik vi finner det i den katolske tradisjonen, med den virkelighetsnære og praktiske lutherske kalletikken. Mens det første av disse perspektivene kan trenge en påminnelse om sakramentalitetens grunnleggende jordnærhet, vil det siste neppe tape på en eksplisitt sakramental forankring. Selv om mitt ståsted er det katolske, drister jeg meg til å håpe at den materialistiske spiritualiteten vil bli opplevd som aktuell og relevant i et bredt økumenisk perspektiv.

I. Konteksten – dagens religiøse marked

Tidligere var «spiritualitet» et anliggende for spesielt interesserte. Men i løpet av de siste årene har dette begrepet dukket opp i stadig flere og nye sammenhenger. Fra en side sett utgjør dette en positiv mulighet for kirken. Spiritualitetens innhold har imidlertid gjennomgått enorme endringer i løpet av denne prosessen. Det skyldes først og fremst at vi her forholder oss til noe som frambyr for salg og dermed har blitt en vare. Jeg tenker da særlig på vårt stadig mer fargerike – eller glorete, om en vil – religiøse marked hvor vi tilbyr en ofte temmelig bisarr blanding av østlig religiøsitet og vestlig populærpsykologi, moderne *feelgood*-oppkok og innslag fra kristen mystikk. Dette markedet utgjør en fundamental rammebetingelse for alle forsøk på å formidle åndelighet i dag.

Nå burde vi knapt undre oss over at også religionen har blitt en vare i det vi gjerne kan betegne som markedsfundamentalismens tidsalder. For dagens vestlige samfunnsutvikling kjennetegnes framfor alt av en urokelig tro på markedet og dets såkalte frie krefter. Blant våre politikere har dette ført til en illusjon om at vi kan kjøpe eller handle oss fram til et bærekraftig samfunn. Innenfor kulturlivet har kvantitativ kalkuleringsfått fortrenge de kvalitative perspektivene. Til og med på akademisk hold har markedskreftene tilrevet seg en nøkkelstilling. I kirkelig sammenheng har en imidlertid ofte

vært uhyre naiv i forhold til denne utviklingen. Her blir markedet gjerne betraktet som et nøytralt rammeverk om våre velmente forsøk på å formidle kristen åndelighet. Men da overser vi markedets enorme transformerende kraft, en kraft som innebærer at alt som bys fram for salg forvandles – ofte til det ugjenkjennelige.

Det som styrer det religiøse markedet, er identisk med det som styrer alle markeder – nemlig profittbegjær og maksimen «kunden har alltid rett». I dag videreutvikles imidlertid disse to grunnprinsippene innenfor en ny kontekst. Det forholder seg nemlig slik at folket for første gang utgjør den mest kjøpekraftige grupperingen på vestlig hold. Folkepopulistiske holdninger og strømninger har derfor fått stadig større innvirkning på markedet. Dette har dels ført til en demokratisering av luksusforbruket og dels til et slags billighysteri – paradoksalt nok spesielt i forhold til det vi trenger aller mest, nemlig mat. I forlengelsen av denne utviklingen stilles vi overfor enorme økologiske problemer.

Dagens religiøse salgssuksesser har flere sentrale kjennetegn: De arter seg i vesentlig grad som antropologiserte – i den forstand at de overfokuserer på menneskets umiddelbare og mer eller mindre konstruerte behov, mens Gud står i fare for å bli redusert til ferniss og staffasje. Markedsspiritualiteten framstår videre som banalisert ved at den ignorerer eller aktivt motarbeider vår evne til rasjonell tenkning. Dens fokusering på det hypereksotiske korresponderer med vårt enorme behov for underholdning og sterke, men uvirkelige opplevelser. Den beveger seg dessuten i et tåkete *phantasy*-landskap hvor virkeligheten og vårt hverdagsliv betraktes som utidige avsporinger. Og da denne religiøsiteten hele tiden er siktet inn på massekonsum, vil den som regel være totalt blottet for kritiske perspektiver. For tiden synes knapt noe å være så håpløst å selge som trosoverbevisninger som stiller konkrete krav til vår livsførsel.

På kirkelig hold har folkekirkemodellen ofte vært utsatt for de religiøse markedskreftene. Det gjelder særlig når den opprinnelige tanken om at kirken er kalt til å være kirke for et helt folk utarter til en forestilling om at folket «eier»

kirken. For tiden synes imidlertid den amerikaniserte nykarismatikken å være den mest markedssensitive kristne grupperingen. Et eksempel på dette er pastor Joel Osteen og hans virksomhet i tilknytning til Lakewood-kirken i Houston. Her har det rufsete og lydsterke blitt nedtonet til fordel for det velpolerte og pastellfargede. Osteens budskap – eller markedsstrategi – er siktet inn på middelklassen. Kjernen i hans forkynnelse er at Gud vil at vi skal være rike, vellykkede og kjekke. Dette markeres ved hyppig og heftig avsynging av landeplagen «We are the champions». Tilsvarende holdninger kan i økende grad gjenfinnes innenfor den nordiske karismatikken. Og mens slikt selger som varmt hvetebrød, sliter de etablerte kirkene med markedsmessig motgang.

Markedsreligiøsitetens suksess beror i stor grad på at den korresponderer med den massive religiøse privatiseringen som har funnet sted i Vesten. Folk tror nok fortsatt, men de tror på sin egen måte – og ofte på de merkverdige ting. Vi shopper rundt på det religiøse markedet, plukker med oss det som umiddelbart appellerer og konstruerer vår egen, høyst private religiøsitet uten å la oss hemme av «den offisielle religion». I Norge gjelder dette særlig blant mediepludrende kjendiser som gjerne beskriver seg som «egendefinerte kristne». Her er avstanden til oldkirkens insistering på at *unus christianus nullus christianus est* – en enkeltstående kristen er knapt en kristen – enorm.

Har så privatiseringen ført til at religionen spiller en mer sentral rolle i folks liv? Etter mitt syn neppe. For den spiritualiteten som selger, er ofte hypereksotisk. Det har ført til at vi på religiøsitetens område i økende grad framstår som turister. Vi farer rundt og lar oss «inspirere» av fenomener som overhodet ikke kan integreres i våre liv og vår virkelighet. Dette korresponderer med folks ønske om en religion som ikke blir for nærgående, som kan holdes på armlengdes avstand og som ikke virker hemmende på vår livsutfoldelse.

Alt i alt tilsier situasjonen på dagens religiøse marked at vi står overfor et akutt behov for en åndelighet som våger å være annerledes. En spiritualitet som bryter med markedspresset.

Og som avstår fra å gi folk steiner i stedet for brød.

II. Grunnlaget og innholdet – hva er materialistisk spiritualitet?

I et forsøk på å forklare hva «materialistisk spiritualitet» er, tar jeg utgangspunkt i en observasjon som stammer fra St. Benedikt: Hensikten med den liturgiske sangen er at våre sinn skal likeformes med våre røster – *ut mens nostra concordet voci nostrae*. Sangen eller røstene er altså det formende prinsippet, mens sinnet er det som formes. Etter min oppfatning tilsier dette rett og slett at det er den ytre formen som bærer den indre åndelige meningen. Ikke omvendt – slik det vel ofte kan synes å forholde seg på protestantisk hold, hvor en strever innbitt for å presse en eller annen form for åndelighet inn i former som en når alt kommer til alt ikke tror på. Denne holdningen preget både pietismen og liberalteologien. Og den gjenfinnes i den dragning i retning av abstraksjon som synes å bestemme store deler av den aktuelle protestantiske teologi.

I motsetning til denne tendensen fastholder altså den materialistiske spiritualiteten at det er den ytre formen som bærer den indre åndelige meningen. På dette grunnlaget kan tre hovedtrekk ved denne type åndelighet identifiseres: Her dreier det seg for det første om en spiritualitet som har et konkret stoff eller en konkret materie – framfor alt de hellige sakramenter og den sakramentale dimensjon ved det kristne livet overhodet. Dette aktualiseres i og med den augustinske lære om kirkens sakramenter: Et sakrament består av et indre løftesord og et ytre tegn. Fra en side sett er løftet teologisk sett viktigere enn tegnet – *res* er overordnet *signum*. Samtidig blir dette løftet kun innfridd gjennom tegnet. Det betyr at dåpens gaver formidles gjennom vannet, samt at nattverdens gaver bare er tilgjengelige for oss ved å spise og drikke.

I kjølvannet av dette må det understrekes at en materialistisk spiritualitet ikke leves ut i et åndelig vakuum, men i konkrete rom – nemlig kirken og verden. Selv om disse rommene ikke er identiske, henger de på avgjørende vis sammen. For siktet med kirkens tjeneste er ikke

bare at et visst antall sjeler skal bli frelst, men at hele Guds skaperverk som bli forløst (jfr. Rom. 8, 18 ff.). Kirken er altså troens mor og frelsens sted. Og den er prest for skaperverket. Dette kommer til uttrykk på en fin og presis måte i et utsagn av biskop Anders Arborelius: Når et menneske i kirkens rom eller ved kirkens tjeneste blir løftet en eneste millimeter nærmere Gud, følger hele verden etter.

For det tredje knyttes den materialistiske spiritualiteten ikke til åndelige luftigheter, men til elementære og konkrete empiriske sansinntrykk – det vil si til ting vi ser og hører, lukter og smaker. Ikke minst det siste, i eukaristien. Dette korresponderer med et sentralt trekk i apostlenes Kristus-vitnesbyrd. Kjernen i dette vitnesbyrdet er ikke åndelig fortolkningskunst, men det disiplene faktisk hadde opplevd i deres liv med Jesus: «... det vi har sett med våre øyne, det vi så og våre hender tok på, om det bærer vi bud, om livets ord» (1 Joh. 1, 1).

Til grunn for disse aspektene ligger enkelte fundamentale teologiske overbevisninger som jeg i denne sammenheng bare kan nevne ganske kort:

1. Inkarnasjonen – det faktum at Guds Sønn ble menneske som oss i ett og alt, men uten synd – innebærer en guddommelig bekreftelse av all sann menneskelighet. Dette korresponderer med Fil. 4, 8: «... alt som er sant, alt som er edelt, rett og rent, alt som er verd å elske og akte, all god gjerning og alt som fortjener ros, legg vinn på det». Eller for å si det med en avisoverskrift: Gjør som Gud, bli menneske! Slik blir det inkarnatoriske et kritisk korrektiv i forhold til en åndelighet som ignorerer eller undertrykker det sant menneskelige. Inkarnasjonens under utgjør videre hovedparadigmet for kirken og dens liv.

2. Skapelse og forløsning må ikke rotes sammen, men definitivt heller ikke løsrives fra hverandre. I denne forbindelse dreier det seg om to sider av samme sak – eller om å holde sammen det som faktisk hører sammen i Guds frelsesplan. For til syvende og sist er det skaperverket som skal forløses, noe menneskets og sjelens forløsning inngår i. Fra skapelsen kan vi dessuten trekke klare linjer til sakramentene og deres tegn, som alle er hentet mer eller min-

dre direkte fra skapelsens sfære. Alt dette tilsier at vi må avstå fra de tilløpene til gnostisisme og *Schöpfungsvergessenheit* som preger mye av dagens teologi.

3. Spiritualitet handler om livet i Den hellige ånd. Pneumatologien må imidlertid ikke betraktes som en slags avdeling for teologiske kuriositeter, Helligånden framstår snarere som troslivets jordledning. Dette kommer blant annet til uttrykk ved at Ånden er en konkret guddommelig person som ikke kan identifiseres med et spesielt religiøst opplevelsesmønster. Ånden er videre Jesu Kristi talsmann, den som peker på Kristus. Han er derfor først og fremst for Kristus er; på dette grunnlaget kan vi «prøve åndene». Helligånden virker dessuten gjennom ytre midler – primært ord og sakrament – i kirkens rom.

Generelt sett spiller kirketanken og kirkens grunnleggende synlighet en helt fundamental rolle innenfor den materialistiske spiritualitetens rammer. Denne form for åndelighet deler St. Cyprians overbevisning om at vi ikke kan ha Gud til far hvis vi ikke har kirken til mor. Her fokuseres det imidlertid ikke bare på kirkens vertikale forankring og utgangspunkt, men også på dens horisontale dimensjon som menneskelig fellesskap. På dette området henter den materialistiske spiritualiteten fruktbare impulser fra den såkalte *communio*-ekklesiologien. Denne ekklesiologiske tenkningen forutsetter nemlig at kirkens karakter som vertikal *koinonia* eller delaktighet i og med Faderen gjennom Sønnen i Ånden, umiddelbart og med nødvendighet peker i retning av vårt fellesskap med hverandre på det menneskelige planet. Disse to sidene ved kirkens liv henger sammen innenfor rammen av en uoppløselig dialektikk.

I forlengelsen av det jeg har sagt så langt om den materialistiske spiritualitetens hovedtrekk og teologiske grunnlag, vil jeg peke på i alt fem sentrale praktiske aspekter ved denne form for åndelighet eller åndelig liv:

- Materialistisk spiritualitet framstår som «demokratisk», ved at den er tilgjengelig for alle mennesker gjennom empirisk sansing og ikke forutsetter et spesielt religiøst eller åndelig antenneapparat.
- Den materialistiske spiritualiteten er ele-

mentær og umiddelbar, særlig i og med at den gjør alvor av det faktum at Gud kommer til oss gjennom noe av det mest elementære som finnes – nemlig vann, brød og vin.

- Den materialistiske spiritualiteten er en jordnær åndelighet – både i den forstand at den sikter på vår konkrete hverdag og ved at den fokuserer på vårt ansvar for å forvalte skaperverket til Guds ære og nestens gagn.
- Materialistisk spiritualitet arter seg som solidarisk fellesskapsspiritualitet ved at den leves ut i og for fellesskapet. Slik gir den også rom for bredden, rikdommen og komplementariteten i kvinner og menns liv og tjeneste. Dette svarer til beskrivelsen av kirken som Kristi legeme i 1 Kor. 12.
- Den materialistiske spiritualiteten er trinitarisk forankret og sikter på å ivareta den rette balanse mellom guddommens tre personer – samtidig som den legger stor vekt på det sant menneskelige, som også er av Gud.

På det praktiske planet har kirkens liturgi og tegnspråk stor betydning innenfor den materialistiske spiritualitetens rammer. Disse faktorene ivaretar hensynet til den empiriske sansingen så vel som det åndelige livets jordnære karakter. I denne forbindelse er det viktig at det kirkelige tegnspråket ikke blir utsatt for abstraksjon, forvanskning og falsk åndeliggjøring. Dette språket er i utgangspunktet like elementært som ethvert menneskelig språk og taler til oss som mennesker: Vi vasker oss fordi vi er skitne, vi spiser fordi vi er sultne, håndspåleggelsen må forstås i analogi med et menneskelig kjærtegn osv.

Den materialistiske spiritualiteten arter seg framfor alt som en konkret og jordnær, elementær og umiddelbar åndelighet. Sett i forhold til de mest fargerike innslagene på dagens religiøse marked, kan nok dette virke temmelig grått og trivielt. Mange har imidlertid opplevd at når livet virkelig bryter på, vil det konkrete være til mye større hjelp enn markedssensitiv spiritualitetsakrobatikk. I «*reality*-fjernsynet»

og den postmoderne flyktighetens epoke behøver vi virkelighetsforankring og realitetssans – også innenfor Guds folk. Og i egoismen og den grenseløse selvopptatthetens tidsalder trenger vi solidaritet og omsorg.

III. Siktemålet – en åndelighet for livet, virkeligheten og verden

Det finnes mange blindspor når kirken skal forsøke å presentere og formidle en sakssvarende og bærekraftig spiritualitet. Et blindspor består i at åndeligheten «sekulariseres» ved at det blir for mye jord og for lite himmel, eller for mye materie og for lite ånd. Selv om denne holdningen kan være forståelig i møte med den svulstige nyåndeligheten, må den korrigeres – rett og slett fordi den ikke ivaretar balansen mellom det kristne livets vertikale og horisontale sider.

Det finnes imidlertid også holdninger som kjennetegnes av altfor lite materie og for mye «ånd». Store deler av dagens markedsspiritualitet dyrker det ekstraordinære, eksotiske og aparte. Når jeg konfronteres med slikt, tenker jeg gjerne på en tegneserierute jeg så for mange år siden hvor det ble slått fast at vi som kristne er kalt til å være *spiritual fruits and not religious nuts*. Dette korresponderer med Paulus' jordnære og praktiske lære om livet i Ånden i Gal. 5, 16 ff.: «Åndens frukt er kjærlighet, glede, fred, overbærenhet, vennlighet, godhet, trofasthet, tålsomhet og selvbeherskelse» – altså sentrale dyder fra det menneskelige livet. I kjølvannet av dette er det tankevekkende at Johannes-evangeliet – det av våre fire evangelier som har klart mest å si om Helligånden – ikke refererer til de såkalt ekstraordinære karismene med ett eneste ord, men i stedet taler overveiende sakramentalt om Åndens virke. Dette betyr selvsagt ikke at disse gavene er uvesentlige i kirkens liv, på dette området preges både katolisismen og den klassiske protestantismen av åpenbare huller. Men det tilsier at Åndens frukter ikke kan identifiseres med det ekstraordinære.

Et tredje blindspor består i nostalgisens fristelse. Her må vi riktignok vokte oss for det kardinal Newman kalte *to lose sense of history*. Historieløsheten begår det fatale feilgrep at den

betrakter historien som død; den tvinger oss derfor inn i hvileløse bestrebelsler på en slags åndelig gjenoppfinnelse av hjulet. Samtidig må vi forhindre at kirken utvikler seg til et raritetskabinett i samfunnet. Den åndelige nostalgien opptrer gjerne i allianse med en tilbakeskuende kultur hvor en så godt som utelukkende er opptatt av gregoriansk, barokk og romantikk. Den materialistiske spiritualiteten legger imidlertid stor vekt på moderne og modernistiske kulturuttrykk – i overensstemmelse med Theodor W. Adornos berettigete påpekning av at det bare er den moderne musikken som kan speile det moderne menneskets lidelse. Og denne lidelsen er slett ikke kirken uvedkommende. Alt i alt vil moderne kultur kunne bidra til at verden løftes inn i kirkens rom og gudstjenestefeiring, noe som er helt avgjørende for oss. For uten at verden er til stede, kan vi ikke feire gudstjeneste i ånd og sannhet.

I dagens situasjon trenger vi en spiritualitet som avstår fra historieløshet og fåfengte forsøk på å gjenoppfinne hjulet, samtidig som den styrer unna nostalgisens blindvei – i overensstemmelse med St. Bernards utsagn om at kirken trenger øyne til å se både bakover og forover med. Vi behøver videre en spiritualitet som gir rom for de kritiske perspektivene som utgjør avgjørende forutsetninger for at vi skal kunne vokse – menneskelig så vel som trosmessig sett. Og vi trenger framfor alt en åndelighet som fungerer der den skal og må fungere – nemlig i vår faktiske hverdag og vår like faktiske virkelighet.

Dette behovet kan knapt innfris ved hjelp av nykarismatisk effektmakeri eller pastellfarget framgangsreligiøsitet, privatreligiøsitet eller nostalgi, populærmystikk eller overflatisk klosterturisme. Her må vi satse på noe som er mer bærekraftig og – bokstavelig talt – mer solid. Mitt håp og min dristige tese er at i hvert fall noe av dette kan ivaretas ved hjelp av en materialistisk spiritualitet. Jeg vil ikke påstå at denne konsepsjonen løser alle problemer. Men den kan forhåpentligvis fungere som et tjenlig utgangspunkt for våre felles bestrebelsler på å tegne konturene av en åndelighet som øser av de uendelige rike kildene som finnes i kirkens

trosskatt på tvers av tid og rom, samtidig som den oppleves som høyst aktuell – og kanskje også ubehagelig nærgående – i våre liv.

* * *

Når dette bidraget skal konkluderes, vil jeg rette oppmerksomheten mot Maria – hun som er Guds mor og vår mor, og som reflekterer den praktiske jordnærheten som kjennetegner mye kvinnelig religiøsitet. I bebudelsesberetningen aner vi konturene av en spenning mellom engelens høystemte budskap om at Maria skal føde Guds Sønn og tenåringsjentas nesten snusfornuftige reaksjon: Hvordan i all verden skal nå dette gå til, jeg har jo aldri vært sammen med en mann!

Slik framstår Maria som Vår jomfru av den hellige jordnærheten. Ikke som et uttrykk for

såkalt kvinnelig underdanighet, men som et eksempel på et åpent og tjenestevillig sinn. Maria ser rett og slett hva som må gjøres – og gjør det. Uten store fakter. Og i tillit til at Gud er i stand til å ordne opp i det meste.

I møte med dette istemmer vi: Ære være Gud i det høyeste, han som troner over kjerubene. Men vi føyer umiddelbart til: Ære være Gud i det laveste, han som så til sin ringe tjenerinne – og aldri forlater den som har tungt å bære.

Noter

- 1 Dette bidraget ble opprinnelig presentert som foredrag på aKFs Kyrkodagar i Uppsala 26. august 2006. Det presenteres her i utskrevet og noe bearbeidet form. Artikkelen bygger i vesentlig grad på min bok *Smak av himmel, lukt av jord: Materialistisk spiritualitet* (Verbum: Oslo, 2005 og Artos och Norma: Skellefteå, 2005).